

Il scolaesser della vischnaunca de Mustér

Autor(en): **Camathias, Fidel**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Il glogn : calender dil pievel : annalas per historia, litteratura e cultura romontscha**

Band (Jahr): **24 (1950)**

PDF erstellt am: **16.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-881367>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Il scolaesser della vischnaunca de Mustér

Da Sur Fidel Camathias, plevon, Mustér

I. Naschienscha dil scolaesser a Mustér.

Sco la plontina crescha organicamein ord la pintga semenza, s'enfirma e segrondescha plaun a plaun ad in ferm best cun frastgas, flurs e fretgs, aschia sesviluppescha era la scola. Quei ch'ei buca carschiu organicamein, ei enzatgei artificial ed enferlau. Ei porta buca il téf ed il suér della tiara ed ei perquei nunstabel e nuncomprovau, gie savens schizun nuscheivel. Mo quei ei nies ni daventa nies, dariv'ei lu dal spért ni dalla cultura, quei che vegn recepiu, transformau ed adaptau el fuorn indigen a nossa atgnadad, quei che vegn magunau el ravugl dil pievel e daventa carn e saung.

Era la scola ei carschida ord il spért de nies pievel, ord sias relaziuns culturalas. Ella catscha ragischs profundas el tratsch della tradiziun ed historia. Nus sfegliein perquei els archivs, en las purgameinas dils decennis e tschentanners vargai per cattar sut grossa puorla ils fastitgs della scola rurala de Mustér. Nus fagein cun quellas scopertas historicas buca mo in'enconuschientscha dil vargau, anzi ord quellas nescha igl entruidament per igl avegnir e quel duvrein nus oravontut. L'istoria vala cun raschun per adattada magistra dil futur.

Igl origin della scola rurala de Mustér ei difficil de perscrutar e constatar, essend ch'ils differents barschaments han arsentau e devastau ils archivs claustrals e communal, gl'archiv dil cumin e della pleiv. Insumma ein las fontaunas pli veglias, pertenen scolà ed istruzium, scartas e raras. Per notificar evenements e moviments culturals de nos vitgs ed uclauns, muncav'ei a nos babuns igl art de saver scriver. La tradiziun manteneva e transmetteva il viviu e sentiu cun ina pietad tut speciala d'ina generaziun a l'otra senza duvrrar tenta e plema. Quei munta denton buca, ch'ei seigi vegniu fatg nuot per la scola avon Pestalozzi e ses successurs. Segiramein han quels umens merets per la scola populara; mo l'istoria dat perdetga, che nus havein giu gia ditg avon en nos vitgs romontschs ina buna scola. Ton ei franc e segir, ch'il scolaesser nescha e crescha el ravugl della baselgia catolica. Dapi l'introduziun dil cristianissem en nossas contradas ha la baselgia procurau per l' istruzium dil pievel entras ses plevons e caplons. Mussaments persuentar ein ils numerus conclus dils concils ecclesiastics pertenen la scola populara, che vegnan schizun codificai el dretg ecclesia-

stic 1). Cunzun il concil de Trient ha perscret e punctuau seriusamein l'obligaziun dils plevons e caplons de dar scola els vitgs ed uclauns. Quella instrucziun han ins dalla biala entschatta enneu caracterisau cul num «scola cristiana».

Ils centers culturals ils pli impurtonts dil temps medieval fuvan las claustras. Igl ei enconuschent, che surtut igl uorden benedictin ha buca mo urbarisau igl occident, anzi era instruiu e scolau ses pievels. Perquei astgein nus supponer, che la claustra de Mustér e la cuort episcopala de s. Glieci a Cuera hagian dau albiert allas empremas scolas de nossa tiara 2).

Gia gl'otgavel e novavel tschentaner han las claustras de Mustér e Faveras dau ina entschatta alla cultivaziun dil latin vulgar, ord il qual nossa viarva romontscha ei plaun a plaun seformada. Lu existev'ei naturalmein aunc negina scola el senn ded ozildi. Las relaziuns de gliez temps fuvan aschi semplas, ch'il pievel haveva sulettamein de basegns dell'instrucziun religiosa. Mo quels che vegnevan augsegner frequentavan la scola, nua ch'els emprendevan de leger, sriver e cantar per finir lur studi cul latin e la teologia. La scola religiosa ni cristiana intermediava pia las verdads religiosas ed ina educaziun correspondentia. Aschia vegn ei era ad esser stau en nossa Rezia medievala. 3) Dapi ils emprems tschentaners de sia existenza, ha la claustra de Mustér pia probabel tenu in scola, ch'educava e scolava mattatschs ord il pievel els misteris religios ed ella scienza monastica. Cun anno 1285 compara in «Scholaris» el rodel dils conventuals, che munta ton sco magister della scola claustrala. Ils emprems decennis dil 14avel tschentaner ha gl'avat Thüring lu engrondu la scola claustrala. 4) El 16avel secul possedeve la claustra sut ils avats Christian de Castelberg (1566—84), Nicolaus Tyron (1584—93) e Giachen Bundi (1593—1614), aunc differents «Schulmeisters», che sededicavan buca mo alla scola latina, anzi era aunc ad ina scola populara claustrala. Sco Rev. P. Burkard Kaufmann scriva en ina lavur, ha la claustra de Mustér era mantenu in certa scola populara pils affons de Vitg e quei da 1580—1645 e vinavon 5).

La fluriziun culturala della tiara romontscha el temps della cuntrareforma-ziun e la viseta de s. Carli Borromeus a Mustér han segiramein era dau alla scola in niev impuls. Ei para denton, che gest avon quei temps eri la scola ida empau peiziep muort la munconza generala de spirituals e paders, che savevan esser ils sulets magisters de nos vitgs. Cun la vegnida dils Rev. PP. caputschins el 17avel tschentaner, obtegnan nos vitgs puspei sufficientamein plevons e magisters. La scola populara claustrala vegn renovada

1) Mira: Gadola G., Glogn 1937 p. 123.

2) Mira: Gadola G., Gedenkschrift zum 25 jährigen Bestehen des Katholischen Schulvereins Graubünden 1919—1944 p. 66/68/75 e 76.

3) Mira: Gadola G., Gedenkschrift zum 25 jährigen Bestehen des Katholischen Schulvereins Graubünden 1919—1944 p. 68.

4) Iso Müller, Dr. P., Disentiser Klostersgeschichte, I. p. 116 e 151.

5) P. Burkard Kaufmann, Disentis, Die Klosterschule Disentis 1580—1645. Bündn. Monatsblatt 1936 p. 87 e 88.

e favorida entuorn 1640—42 e quei el senn della «scola cristiana», sustenida entras la «cumpagnia della scola cristiana» che fuva ina specia de confraternitad 6).

Pieder Anton Latour remarca en ina istanza digl onn 1823 al Cussegl Pign, che la claustra hagi fatg ils onns 1643 e 1648 ina cunvegnientscha cun il contuorn, tenor la quala ella s'obligheschi de pladir e mantener in «Schuolmeister» laic ni spiritual enteifer ni ordeifer la casa de Diu 7). P. Placi a Spescha scriva en sia historia della abbazia e cuntrada de Mustér, che quels «Schuolmeisters» seigien vegni pretendi, sinaquei che la giuventetgan possi vegnir exercitada el leger e scriver 8).

Alla fin dil 18avel secul veva Mustér-Vitg aunc in'ulteriura scola privata, fundada da giuncher Ludovic Curdin Carigiet, bab de P. Baseli Carigiet, de prof. Gion Battista Carigiet e dell'emprema magistra della scola de lavur, Rosina Carigiet. Scadin partecipont pagava per l'instrucziun, che cuzzava naven da s. Catrina (25 de nov.) entochen Pastgas, in thaler della crusch (5 frs.)

L'instrucziun principala fuva: leger, scriver e far quen 9).

Suenter la revoluziun franzosa instrueschan ils Rev. PP. della claustra puspei la giuventetgna negligida e sfarfatga per consequenza dell'uiara 10). All'entschatta digl unviern 1802 dat P. Sigisbert Frisch scola en leger e scriver, quen e ductrina a 16 scolars. Gia ils 20 de schaner 1803 ei il diember dils scolars s'augmentaus taluisa, che P. Benedetg Soliva sto vegnir en agid sco magister e P. Beat Ludescher vegn clamaus igl atun suondont sco superieur della scola rurala claustrala. Per quei intent havevan ins cuvretg aschi spert sco pusseivel la claustra arsentada e devastada ed admess il corridor dil decanat hodiern cun sias stanzas a disposizun dils profs. e scolars.

II. Carschientscha dil scolaresser a Mustér.

Igl onn 1818 abdicheschan ils Rev. PP. caputschins la pleiv de Mustér, suenter haver pastorau ella duront 170 onns. Gl'emprem successur dils caputschins ei Rev. P. Beat Ludescher, conventual de Mustér. Strusch seca-saus a s. Gions (matg 1818), endrezza el ina scola de vischnaunca en casa pervenda. Da quei temps fuva la scola aunc buca obligatorica. Tgi che haveva tschaffen, mava a scola ed ils auters stevan a casa. Aschia eis ei de capir, che tut ils scolars havevan plaz detgavunda ella stivetta della casa

6) Gadola G., Glogn 1937 p. 124.

7) Iso Müller Dr. P.: Die Disentiser Schulreform des 19. Jahrhunderts. Mira „Gedenkschrift“ 1919—1944 p. 177.

8) Pieth-Hager: P. Placidus a Spescha p. 61 e 62.

9) Gadola G., Glogn 1936 p. 62.

10) Mira MB. III. Compositionen p. 15/27 e 29 (archiv claustral).

pervenda de s. Gions ¹¹⁾). Tenor in protocol de vischnaunca ¹²⁾ ei P. Beat Ludescher vegnius obligaus de dar sez scola tochen agl onn 1842.

Il temps della scola, l'avertura e la fin de quella dependa della peda dil plevon e della veglia dils geniturs. Ils davos onns ha il Rev. P. Beat Ludescher incumbensau Signur genau Monn, Agostini Genelin e Placi Biscuolm cul pensum della scola ¹³⁾

Cun igl onn 1842 translochesch'ins la scola en la hodierna casa pauperila a s. Gions e cun quei onn extrescha P. Beat Ludescher sco magister, resta denton aunc plevon tochen igl onn 1845.

Essend ch'ei regeva — malgrad bein enqual capavel magister — en biaras de nossas vischnauncas aunc adina pauc capientscha ed interess per la scola, ei il cantun semischedaus els fatgs della scola communal per far uorden. Cun ils 9 de mars 1846 declara il cantun Grischun la scola per obligatoria e relai prescripziuns ligiontas. Quella lescha ha era caschunau ina reorganisaziun della scola rurala de Mustér. En la persuna dil Rev. P. Baseli Carigiet, ha Mustér denton giu la ventira d'obtenir in dign successur de P. Beat Ludescher, in plevon plein quitau per la scola. P. Baseli Carigiet, burgheis de Mustér e conventual della claustra, scriva ils emprems protocols de scola introducend quels cun il sequent «Pro Memoria» zun interessant: ¹⁴⁾

«Entochen Anno 1846 er'ei en nossa lud. Vischneunca nigin uorden, nigins fondos, niginas suprastonzas e nigin senn per scolas;.

Ei vigneva zvar fatg pliras scolas, nuotatonmeins eran quellas fatgas — e profitadas suenter caprezi, ne buna veglia de mintgin.

Finalmein, ei fuva allegau on, ein Sigr. Mistral Augustin Condrau, Sigr. Commandant Benedetg de Castelberg ed il suttascrèt, sco malvengonz farer de cheu, sepassai ensemen per seconsultar sur nies malprovediu Pauperesser e sur nossas scolas negligidas. Da quels treis premurai Signurs eis ei vignu fatg igl empren plan pil Pauperesser e pellas scolas.

Per reussir tonpli tgunsch la buna caussa, han quels tratg tier auters Signurs Vischins or da tuts Vischinadis per sedeliberar sur dil plan schon fatg, e suenter che quel ei en sia entira extensiuon staus approbaus ed anflaus per buns, eis ei tenor unanim conclus vignu fatg enconischent alla lud. Vischneunca l'entira caussa, e quella ha lura acceptau igl entir Regulativ dil Pauperesser e dellas scolas, cun el medem temps legier ora ses Commissiunai dils Paupers e dellas Scolas ils sequents Signurs:

1. Il farer degi ex officio esser, tont ella Commissiun pauperila, sco de scola.
2. Sigr. Mistral, Bundesstathalter, Doctor Augustin Condrau.
3. Sigr. Commandant Benedetg de Castelberg.
4. Sigr. Litinent Mattias Berther.
5. Sigr. Mistral Martin Deflorin.
6. Sigr. Mistral Joseph Sialm.

¹¹⁾ Gadola G., Glogn 1939 p. 48.

¹²⁾ Protocol de vischnaunca A p. 99.

¹³⁾ Mira notizias de P. Baseli Berther, biblioteca romontscha claustra Mustér.

¹⁴⁾ Cudisch de protocol de scola I., introducziun.

Questa Commissiun ha seconstituui sut il Presidi digl actual segner Farer, ed ha menau ses protocols tont en fatgs de Pauperesser, sco de scola tut en in, ed il medem cudisch, ch'ei ussa exclusivamein els mauns della Commissiun pauperila.

Vesent quela Commissiun, la quala era sils ons suenter vignida engrondida entras novs commembers ord ils vischinadis, ord motiv de cheutras acquistar pli gronda popularitad, ch'ella fussi memia numerusa per poder vignir redonada in pleno per mintga caussa occurenta a risguard Pauperesser ed a risguard las scolas, sche ha quella anflau per bien de trer ora ina Procommissiun, che reguleschi e provedi ils fatgs de scola ordinaris, e detti ina gada per on report sur sias operaziuns alla Commissiun in pleno.

Era ha il suttascrèt, suenter haver menau il Presidi della Commissiun Pauperila-Scolara 6 ons (1846—52), e sanflont surcargaus cun quitaus e fitschentas memia fetg obteniu, suenter repetidas instanzas, sia demissiun de President pauperil, culla condiziun ch'el continueschi sco tal ella Commissiun de scola. Sin quei ha la Commisiun in pleno ligiu ora in Cusseigl de scola en ils suondonts personals:

1. Il farer sco President. 2. Sigr. Commandant Benedetg de Castelberg. 3. Sigr. Professor Placi Condrau. 4. Sigr. Doctor Placi Berther. 5. Sigr. Ster. Joseph Ant. Maissen sco Cassier.

Dacheu daven ha il Cusseigl de Scola menau siu agien Protocol, sco suonda. Aschia relatescha, per quarta historia notizia: P. Basilius Carigiet de Mustér Farer.»

Scola unida a s. Gions (1847—53).

Anno 1847—53 cattein nus en la scola unida a s. Gions ils suondonts scolasts, dils quals ils treis emprems han dau mo in onn scola: ¹⁵⁾

1. Gion Ant. Genelin (viviùs * 1816 † 1882). 2. Curdin Carigiet (* 1777 † 1858). El habitava el liug, nua ch'igl actual hotel Central sesanfla oz. 3. Vinzens Andreoli (* 1823 † 1881) steva en casa de famiglia Huonder de Gion Bistgaun amiez il vitg. 4. Capitani Gion Battesta Genelin (* 1814 † 1895), frar de Gion Ant. Genelin e de Sur Paulin Genelin, cun 3 onns scola. El habitava a Disla ella casa appartenenta oz a scolast Pally-Hess.

Quels magisters vevan buca la patentà de scolasts, mo fuvan tonaton excellents educaturs ed instructers practics per la cara giuventetgna.

III. Fermas seivs.

El decuors dils tschentanners ei la castga enfiarla della scola de Mustér carschida ad ina plonta gronda, lada e robusta. Inimitgs e prighels han denton era furiau en sia roma e vuliu tschuncanar ne smuttar ella per siu donn.

¹⁵⁾ Mira notizias de P. Baseli Berther, biblioteca romontscha, claustra Mustér.

Ei ha adina puspei dau tendenzas, che han empruau de rumper viaden en siu territori e semnar malspért e disuorden. Per prevegnir a tals manischems e nuschems han ins eregiu fermas seivs organisatoricas e regulativas en tuorn la custeivla plonta della scola. Ellas dattan in interessant maletg dil crescher e sviluppar de quella, dil spért e dellas relaziuns dil temps. Perquei eis ei motivau de reproducir ellas.

1. Gl'emprem uorden de scola de Mustér anflein nus en in protocol de vischnaunca digl onn 1846 ¹⁶⁾. El cuntegn mo 3 artechels, che circumscrivan la commissiun de scola e sia incumbensa.

El secloma sco suonda:

Art. 1. La commissiun de scola consista ord ils medems commembers sco la commissiun pauperila.

Art. 2. Ella survigilescha tuttas scolas publicas en vischnaunca e viseta quellas tras ses commembers.

Art. 3. Ad ella stat ei sura de prender si collectas voluntarias per fondo e capital de scola, il qual ella lai administrar separadamein dils auters beins communal. Medemamein eis ella incumbensada de far proposiziuns alla vischnaunca, co saver augmentar il fondo de scolas.

Nus fagein per senn, che pauperesser e scolaesser vegnan administrai dallas medemas persunas, schegie en duas differentas commissiuns. Pli navon vesein nus, che la baselgia ei l'emprema, che sempatscha buca mo della scola, mobein era della caritas.

2. Penetrada della perschasiun, ch'ina buna educaziun ed instrucziun della giuventetga condizioneschi la prosperitad generala e particulara dil liug, statuescha la ludeivla vischnaunca de Mustér 1852 in niev regulativ: ¹⁷⁾

«Entochen il compleniu 15avel onn appartegnan ils affons alla cultivaziun ed educaziun en famiglia, en baselgia ed en scola, e perquei alla conscienziusa survigilonza dils geniturs, pasturs dellas olmas e della scola.

§ 1. L'obligaziun de frequentar la scola entscheiva tenor ordinaziun cantonala cun igl avon Daniev compleniu 7avel onn entochen igl avon Daniev compleniu 15avel onn.

§ 2. Nossas classas elementaras cuozan tenor uorden de scola annualmein 24 jamnas ed entscheivan suenter miez october aschigleiti sco pusseivel e perquei mantegn la vischnaunca las cheutier necessarias scolas. Alla partiziun superiura della scola de Cons, che sa vegnir frequentada da tuts ils affons della vischnaunca, che han absolviu cun cuntentientscha la 5avla classa, vegn ei dau instrucziun tudestga durent tuts 3 onns, mo senza perquei negligir il lungatg romontsch.

§ 3. Tuttas scolaras della scola elementara ein obligadas de frequentar la scola de lavurs manilas per femnas, per ordinari dil daven compleniu 10avel onn. Pli veglias dueian era saver frequentar quella

¹⁶⁾ Protocol de vischnaunca, cudisch A p. 136.

¹⁷⁾ Protocol de scola II. p. 1.

scola, mo bein aschia, che quellas ch'entscheivan ella, ein obligadas de frequentar ella regularme in entochen la fin digl onn scolastic.

- § 4. La scola primara ei tenor lescha federala gratuita per tuts ils affons domiciliai en vischnaunca. Als affons paupers, diligents e bravs sa vegnir dau tras il cussegl de scola il necessari material de scola, tut ni per part.
- § 5. Ils salaris dils scolasts cun tuttas autras expensas per la scola vegnan pagai:
a. ord la rendita dil fondo de scola, b. ord cassa de vischnaunca, aschilunsch sco la rendita dil fondo tonscha buc.
- § 6. La survigilonza, l'administrasiun e direcziun dellas scolas communalas cun tut lur interess ed indrezs, l'empustaziun e salarisaziun dils scolasts, vegnan surdadas ad in cussegl de scola de 7 commembers, che vegnan tenor § 23 digl uorden de vischnaunca numnai entras la radunonza communalala mintgamai per 2 onns e ch'ei adina puspei elegibels.
- § 7. Il cussegl de scola numna sez siu president, in cassier ed in actuar ord siu miez. El lai mintg'onn intercurir ils quens entras il president de vischnaunca ed ils revisurs de quen e lura dar giu in detagliu quen e rapport alla lud. vischnaunca.
- § 8. Il present regulativ passa en vigur, cura ch'el ei acceptaus dalla lud. vischnaunca e dagl aultludeivel cussegl pign e metta ord vigur tuts statuts, las stipulaziuns ed isonzas, ch'existan en contradicziun cun quel.»

(Mira plinavon cudisch de protocol de vischnaunca A. 530).

La commissiun de scola resta pia sco istanza suprema e generala per fatgs de scolaesser. Quella organisaziun fuv denton memia gronda e malpractica per saver agir speditivamein. Perquei elegia quella ord siu miez in cussegl de scola de 3—5 commembers, che prestan la capo-lavur e possedan ualti extendidas competenzas.

Tochen 1880 finanziavan las contribuziuns dils vischinadis, dellas jertas, dils scolars e privats etc. igl entir menaschi de scola¹⁸⁾. Cun quei onn denton scamonda ina lescha federala talas alimentaziuns ed oblihescha las singulas vischnauncas de mantener las scolas sin atgnas costas. Tala lescha caschunescha perquei ina reorganisaziun. Il fretg de quella ei igl uorden de scola, che basescha sin in conclus dils 5 de settember 1880 ed ei scretts da gerau Gion Battista Monn de s. Gions. En principi e cuntegn essenzial vala quei uorden de scola aunc oz, schegie ch'il temps ha pretendiu certas modificaziuns e midadas.

3. Anno 1835 pretenda la radunonza communalala in uorden directiv per l'elecziun dils scolasts, che vegn era acceptaus per ils 19 de matg dals vischins e secloma: 19)

¹⁸⁾ Gadola G., „Gedenkschrift“ p. 110.

¹⁹⁾ Cudisch de protocol de vischnaunca C 611.

- Art. 1. «Tenor § 46 della lescha cantonala de scola ha il cussegl de scola de vischnaunca de far ad uras l'elecziun dils scolasts. Quels deien esser d'in character senza reproscha, d'ina veta de bien exempel moral e religius.
- Art. 2. Tier l'elecziun vegn il cussegl de scola oravontut ad haver en egl il beinstar religius e moral dellas scolas, sco era il progress en la savida necessaria per la veta.
- Art. 3. Per tal motiv vegn il cussegl de scola a trer en consideraziun ils rapports digl inspectur de scola, ils resultats dils examens e dellas visetas dils cussegliers de scola.
- Art. 4. Tier l'elecziun dils scolasts vegn il cussegl de scola a risguardar fundai giavischs dils geniturs, aschilunsch sco quels promovon il beinstar della scola. El pren tier elecziuns risguard sin scolasts burgheis e vischins della vischnaunca, sche quei sa daventar senza pregiudeci per la scola.
- Art. 5. Il cussegl de scola ei competents de far ina midada de scolasts, sch'el anfla quei per indicau ed egl interess della scola.
- Art. 6. Ina piazza libra de scolast vegn scretta ora.
- Art. 7. L'elecziun dils scolasts vegn fatga aschi spert sco pusseivel suenter ils examens e daventa entras scrutini. Quel che ha il pli dellas vuschs datas, ei elegius. Sia elecziun vegn communicada agl elegiu entras il president.
- Art. 8. Giavischs de geniturs concernent midada de scolasts ston vegni communicai en scret al cussegl de scola sigl εμπrem d'avrel.
- Art. 9. Il cussegl de scola vegn convocaus entras preavis en scret.»

IV. Il scazi zuppau el prau.

Dall'entschatta enneu han ins sespruau de crear fondos per finanzia la scola. Lein mirar, co nos babuns s'enschignavan d'excavar il scazi zuppau de quei prau . . . El protocol de vischnaunca ²⁰⁾ legin nus suondonta brev dil president de scola Sgr. Pl. Condrau alla lud. radunonza communal de Mustér: «Havend la vischnaunca buca mo elegiu la Commissiun de scola (cussegl de scola), sunder era incumbensau quella de prender las disposiziuns per tuts fatgs de scola, sche ha quella, vessend che tier nossas scolas, maunca gl'emprem element, numnadamein il fondo de scola, proponiu de scuvierer suondontas fontaunas finanziares:

1. Ils affons de scola deien pagar 30 crizers per in. (30 crizers = 90 raps)
2. Dei la lud. Vischnauna schengiar il dretg de dar ora annualmein lenna per sis pegas.
3. Dei quella dar dapli il dretg de metter annualmein dus cavals sill'Alp cumina, sch'ei vegn pagau 4 ne 5 flurins per in.

²⁰⁾ Cudisch de protocol de vischnaunca A p. 164 e 165.

4. Dei ina Spusa, che marida ord vischnaunca, pagar avon che survegnir las Scartiras necessarias f. 1.40 entochen f. 5.
5. Dei in Spus de cheu, che ha la Spusa jastra ne dumiaستا pagar avon che maridar 3.20 crizers entochen 6.40 crizers.
6. Deien quels, che damondan dispensas per clamar ora /: vul dir laien buca clamar ora /: sco era quels, che van a Cuera per schar enzinari en, pagar ultra dellas sura taxaziuns 3.20 crizers.
7. Duess ei vegnir fatg la proposisiun de sanczionar per lescha de Vischnaunca, che dall'jerta de quels che mieren senza legitima successiun artavla, deigi curdar tier en benefici dellas scolas f 2 per melli entochen 4000 e f 3 per 5000 e varga mellis.

Quels aber, che fan d'atgna veglia si alla scola silmeins ton sco sura indicau, segien libers della sura disposiziun. Quei ei vegniu acceptau ils 6 de schaner 1850.»

Quellas proposiziuns dil Cussegl de scola han dau in immens stausch al fondo de scola. Tenor il rapport dil lud. Cussegl Pign sur las scolas dil Grischun legin nus²¹⁾. «Il fondo de scola munta flurins 120 capital e vegn buca augmentaus». Il capital ei lu tonaton carschius cuninaga considerablamein. Gia 1852 vegn la contribuziun dils affons de scola fixada à 0.50 flurins.

Il cudisch de protocol cuntegn denter auter per quei onn in suondont passus: 22)

Cons	64	scolars	porta	à	0.50	fl	32.—	flurins
Segnes	47	„	„	„			24.50	„
Mompé-Medel	15	„	„	„			7.50	„
Mompé-Tujetsch	16	„	„	„			8.—	„
Caverdiras	14	„	„	„			7.—	„
Disla	22	„	„	„			11.—	„
Total	178	scolars	porta	à	0.50	fl	89.—	flurins

Mo quei alzament ha buca pudiu satisfar als basegns finanziars e perquei sto 1833 era la dieschma dil Farer vegnir scultrida per cuvierer ils basegns della scola. La dieschma dil plevon muntava numnadamein sia paga annuala, ed essend ch'il daner fuva da gliez temps ualti scarts tier ils purs, consisteva ella en naturalias, sco segal, paun, caschiel pieun etc. 23) «La 30 stera (in ster fuva ca. 4 curtaunas), ch'il farer detti annualmein alla Vischnaunca ord Spenda, dei vegnir repartida autruisa.» 1853 ei la 30 stera dieschma provedimenta dal farer vegnida repartida per in onn sco suonda:

a. Alla baselgia parochiala, segal 10 stera

²¹⁾ Mira: Zweiter öffentlicher Bericht des Erziehungsrates. Darstellung des Zustandes sämtlicher Gemeindeschulen Graubündens im Jahre 1849 e 1850 p. 47.

²²⁾ Cudisch de protocol de scola A p. 3.

²³⁾ Cudisch de protocol de scola A p. 1/14/21.

b. alla scola de Cons (s. Gions) 5 stera

c. alla cassa communal de scola 15 „ 24)

Ei para, ch'era quei agid seigi buca staus sufficientes, pertgei gia pigl onn 1854 vegn la taxa personala de scadin affon de scola alzada l.— frs. e 1855 propona il cussegl de scola alla vischnaunca de conceder in pèr lenns per scola e de schar cumprar ora enqual toc pastira per cheutras augmentar il fondo de scola. Gia per gl'onn 1859 munta quel frs. 2168.79 cun ina rendita annuala de frs. 142.42. Quei fondo vegn lu aunc spisgentaus duront ils onns suondonts da differents testaments e da donaziuns, da taxas de nozzas etc. Per gl'onn 1865 conceda la vischnaunca la pastira o Sontget sut la via nova cun las condiziuns, ch'ei vegni schau il plaz necessari per la caltgèra e per ils viadis giu Chischliun e Plaun de Haida, sco era per il dretg de schuar. Quellas pastiras duei ins mirar de schar urbarisar avon che ingantar. Gia 1868 vegn quella pastira vendida en ingant public per 840 frs. ad in scrinari Sep Antoni Biscuolm. 25)

Anno 1866 vegn la taxa de scola fixada à frs. 2.— per ils romontschs e per quels, che han giu tudestg frs. 5.— per in. Igl onn 1867 numna in cert Giachen Bren, morts a Lyon, las scolas de vischnaunca de Mustér per artavla universal de sia rauba. In cert Spescha, caffetier a Lyon, vegn incombensaus cun la fatschenta de liquidaziun. Vulend buca liquidar persuls la caussa, serenda sgr. Prof. Pl. Condrau il settember 1867 personalmein a Lyon per s'occupar de quella fatschenta. Suenter haver cuntentau ils debiturs ed il stadi cullas taxas de successiun e suenter haver pagau ora las summas testamentadas a certas persunas, eis ei reussiu al premurau e conscienzius liquidatur Prof. Pl. Condrau ded obtener aunc 2029.78 frs. per il fondo de scola. 26) Cheutras munta il fondo dellas scolas de Vitg per 1854 frs 5287.20 che crescha tochen 1872 a frs. 5867.46.

Cun 1877 pon las scolas buca pagar sezzas pli ils scolasts etc. e per quei motiv fa il cussegl de scola in «Project commissional» per in subsidi allas scolas ord la cassa de vischnaunca. Las sis scolas de vischnaunca dumbra van da quei temps 196 affons de scola e possedevan in fondo comunabel de frs. 18.883.—. La rendita de tscheins, pegnas, caplania, s. Gions ed Alp Pazzola fageva totalmein frs. 1033.— ad onn. Ils salaris per sis scolasts purtavan ina expensa de frs. 2375.—, aschia che la paga de scolast variava denter 340.— e 395.— frs. ad onn. Per cuvierer il deivet restont de frs. 1367.— ha la vischnaunca contribuì frs. 500.— ch'ei vegni reparti tenor ina certa clav allas sis differentas scolas. Il rest ei vegnius tagliaus sils affons, aschia ch'ei ha tuccau de pagar a scadin affon de s. Gions frs. 2.—, de Segnas frs. 2.50, de Disla frs. 5.50, de Mompé-Tujetsch frs. 9.50, e de Mompé-Medel frs. 21.20. Quei para all'emprema egliada ina malgestadad, denton buca en verdad, pertgei ils vischinadis han obtenu ord il subsidi de vischnaunca

24) Mira era protocol dil pauperesser fol. 131 No. 1.

25) Mira cudisch de protocol de scola A p. 112.

26) Mira: Cudisch de quens della scola generala de Mustér 1854 p. 132, 133 e 155.

denter frs. 2.50 — 5.20 per affon, ferton ch'il Vitg ha retschiert mo frs. 1.30 per in. Pertgei quei?

Il Vitg persuls possedevea in pli grond fondo de scola che vegneva administraus da gliez temps separadamein, essend ch'ei fuva daners testamentai mo alla scola dil Vitg. Plinavon separtevan las expensas della scola dil Vitg sin pli biars affons ch'els vischinadis. Da quei seresulta la gronda differenza. Dagl onn 1879 havein nus la suondonta notizia:

«A motiv ch'il daner de scola sto calar si tras lescha federala d'anno 1880, ha la lud. Vischnaunca legiu ora ina commissiun per deliberar contas scolas tener sigl avegnir e co alimentar quellas. Sil fundament dil pareri daus giu da quellas varts e sillas empermischuns dils vischinadis de Disla, Caverdiras, Mompé-Tujetsch e Mompé-Medel de seschar neu ad ina annuala unfrenda de frs. 50.— per puder conservar lur scolas, ha la vischnaunca concediu de per 5 onns far ina emprova e schar exister las scolas vinavon el diember de tochen ded ussa.» 27)

Anno 1885 ha la lescha cantonala pretendiu la fusiun dils fondos de scola. 28) Stand dils differents fondos de scola ils 31 de december 1884, gest avon la fusiun dils fondos: 29)

1. Fondo general de Vischnaunca	frs.	8671.54
2. „ della scola a s. Gions	„	2725.05
3. „ della scola ded Acletta	„	1121.—
4. „ della scola de Segnas	„	1343.43
5. „ della scola de Disla	„	2019.75
6. „ della scola de Caverdiras	„	2216.45
7. „ della scola de Mompé-Medel	„	1636.10
8. „ della scola de Mompé-Tujetsch	„	1307.50
Total	frs.	21040.82

Ord quels paucs excerpts dil voluminus cudischs de quens della scola generala de Mustér e dils protocols de 1852—90 fagein nus per senn, co nos babuns havevan de smaccar ualti grossas e diras nuschs finanziaaras. Mo els han mai seschau sestermentar dellas difficultads ed han cun curascha, perseveronza ed inschignusadad adina puspei anflau vias, pusseivladads e sli-giaziuns practicas senza engraviar ils vischins cun bia taglias. Gl'ei reussiu ad els de crear, san ins dir ord nuot, in respectabel fondo de scola.

Era en nos dis eis ei pusseivel de cavar ed anflar il scazi zuppau e satisfar al beinstar dils cars affons ella capitala della Cadi. —

27) Mira: Cudisch de protocol de scola A p. 83.

28) Mira: Cudisch de protocol de scola A p. 136.

29) Mira: Cudisch de quens A p. 141. (Quen per 1844.)

V. Locals e casas de scola.

La vischnaunca de Mustér ha adina giu umens capavels per cavar ed anflar il scazi zuppau el prau! E las finanzas han adina tunschiu per ereger localitads e casas de scola adequatas al temps ed allas relaziuns.

1. Casas de scola el Vitg-Mustér.

L'emprema stiva de scola a Mustér-Vitg fuva en casa pervenda a s. Gions 1818—42. ³⁰⁾ Suenter biabein dus decennis fuva quella memia pintga. 1842 han ins baghegiu per casa de scola gl'asil de s. Gions, la presenta casa pauperila.

In um vegl ded 80 onns ha raquintau ca 1890 a P. Baseli Berther de quella casa de scola, il qual ha fatg las suondontas notizias: ³¹⁾

«Casa de scola era ei (ussa casa pauperila) stau baghegiu anno 1842 per casa de scola, menada si da meister Placi Franzestg Schmed de Faltscharidas. La scola vegneva tenuta ell'empremaalzada de lenn, e tut quell'alzada fuva mo ina stiva e veva mo ina pegna ed in scolast. Classas fuva ei mo treis en tut, e quei era ils affons dil vischinadi de Vitg, Faltscharidas, Funs, Clavaniev. Vegnir a scola saveva mo tgi che leva e mava bugen. Ils auters stevan a casa e per consequenza savevan ils biars ni leger ni scriber. La scola entschaveva da S. Catrina, ils 25 de nov. e fineva da Pastgas. Cudisch vevan ei igl ABC, cudisch de fablas, la bibla ed in cudisch instructiv e quel d'uffeci e ductrina. De scriber vevan ei greffels e plemas grossas de gaglinas ni entas e quellas vegnevan mintgadi tagliadas ora in tec dal scolast. La lenna per scaldar pegna stuevan ils scolars sez purtar e quei mintga 15 dis in plèder e 2 scanatschs per in.

Scolars era ei 70—80 e mintgin stueva pagar sez 1.— fr. per in al scolast alla fin della scola e quei era sia paga.»

Naven d'anno 1842—53 deva ei mo ina scola unida a Mustér-Vitg. Dapi 1854—1880 eis ei vegniu tenui duas scolas, 1880—1882 schizun treis scolas egl asil de s. Gions, duas ell'empremaalzada ed ina tiarza, la scola mesauna, si suren, nord/ost.

Pli ad ault saveva ins buc ir pli cun stanzas de scola — e perquei han ins baghegiu 1882 ina nova casa de scola a Cons. Ella commissiun de preparaziun han funzionau ils signurs geraus: G. Batt. Monn e meister Josef Anton Biscuolm a Vitg, il president de scola, Sgr. Pl. Condrau, Segner Farer Dr. Nadig e Capitani Vincens. Paucs, mo buns!

Tenor plirs protocols de radunonzas ³²⁾ ha quella commissiun giu de passar bein enqual storscha. Els han denton luvrau spert e bein e la radunonza communal dil 22. I. 1882 ha concludiu de baghegiar ina casa de scola per

³⁰⁾ Mira: Gadola G., Glogn 1934, p. 48.

³¹⁾ Mira: Notizias sur la scola P. B. Berther, biblioteca romontscha en claustra.

³²⁾ Mira: Cudisch de protocol de vischnaunca B p. 207/209/211 e 220.

Vitg a Cons ed ina casa de scola per Segnes. «La vischnaunca stabilescha il principi, ch'ils vischinadis de Disla e Mompé-Tujetsch, che han sin lur quen baghegiu lur casa de scola, deien vegnir risguardai raschuneivlamein tiels cuosts per ils novs edifecis de scola. Oravontut vegn ei ordinau, che las lavurs cuminas per metter il material de baghegiar sco lenna, crappa, sablun, caltschina per quellas casas sil plaz, deigien vegnir fatgas mo dals respectivs vischinadis.» 33)

Gl'onn 1883 suenter Daniev eis ei vegniu dau scola a Cons. 1883-85 han ins muort las vastas stanzas a Cons tenu mo duas scolas.

1885-1913 han ins puspei manteniu treis scolas, duas a Cons e la scola me-sauna I. a s. Gions.

Dapi 1913 drova il Vitg quater locals de scola. Ils davos decennis eis ei vegniu dau scola ad ina partiziun en casas privatas, aschia en stiva de Restaurant Surselva ed en casa Agosti amiez il vitg.

La munconza de localitads per la scola sco pigl entir menaschi communal, per vischins ed uniuns, sefa danovamein valer e quei pir che zacu.

Decennis enneu 34) ei la vischnaunca de Mustér s'occupada cul problem d'ina casa de scola nova.

Avon Pastgas 1949 ha la commissiun per baghegiar casa de scola a Mustér surdau alla lud. suprastanza communal per mauns dil lud. Cussegl de vischnaunca e dils vischins in rapport de 15 paginas ariguard las preparativas dil plan casa de scola nova Mustér-Vitg.

Nus lein sperar, ch'ins anfli era quella gada ina buna sligiazium per la relaziun de quei edifeci aschi necessari.

2. Casa de scola a Segnes.

P. Baseli Berther scriva en sias notizias sur la scola per Segnes il suondont: «Si Segnes er'ei Tumasch Genelin, che deva scola en sia atgna stiva, (ussa stiva de Sgr. cuss. de scola Florentin Schnoz) a tgi che leva vegnir. El mus-sava de leger, scriver e far quen sin tabla e quella fuva vid il plat-meisa. Ils scolars savevan seser sin suppias e bauns-pegna, sco quei ch'ei fuva en las stivas de purs. 35)

Tenor il cudisch de protocol de scola 36) han ins entuorn 1815 ed aunc pli tard era dau scola en stiva de scarvon Fluri (ussa stiva de Sgr. G. Mart. Manetsch) ed en casa de caplania. 37)

Cun raschun ei ins a Segnes adina sedustaus bein per ils adattai locals de scola. 38) L'actuala casa de scola a Segnes ei baghegiada anno 1882, il me-

33) Mira: Cudisch de protocol de vischnaunca B p. 209.

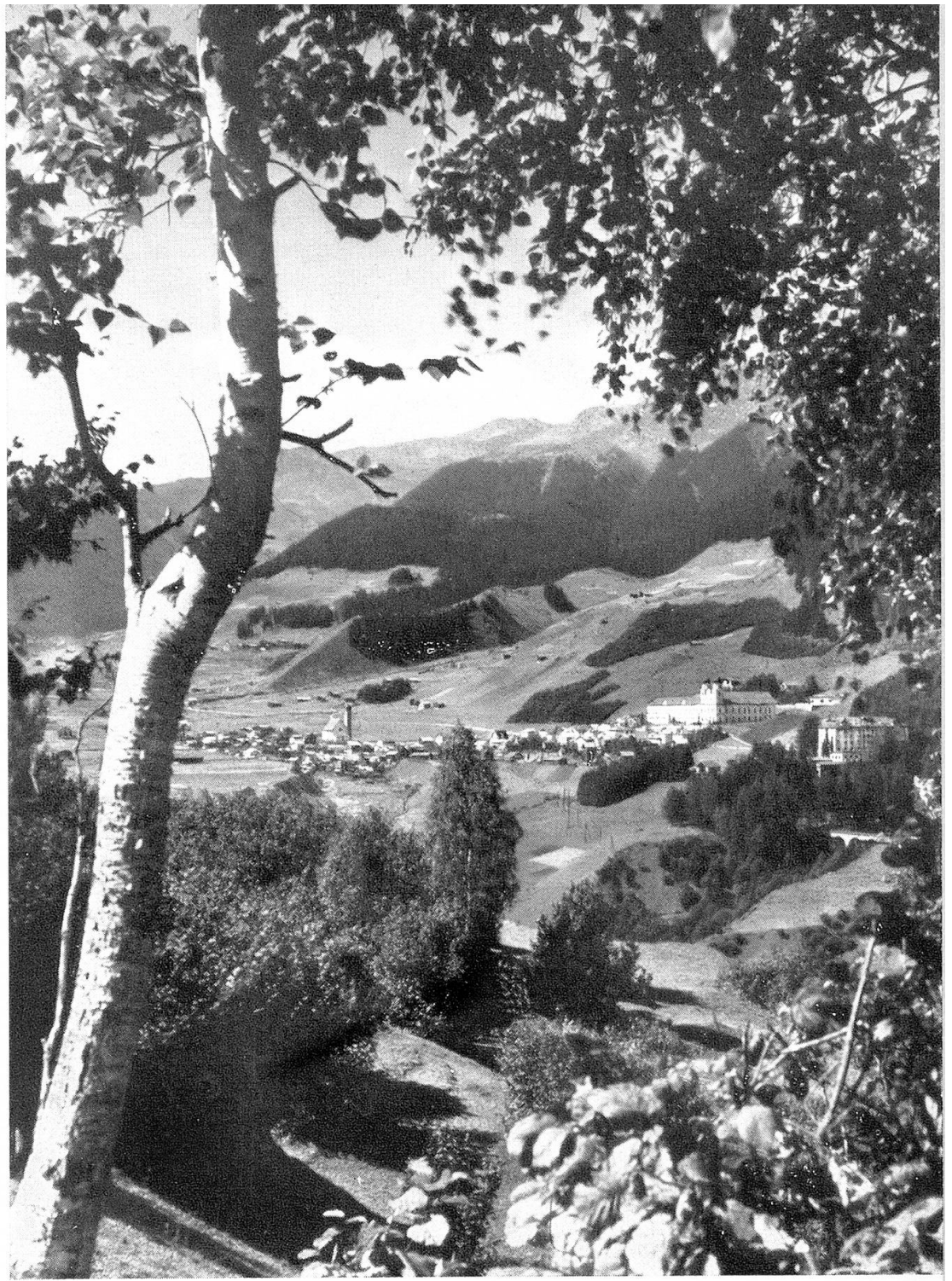
34) Mira: Cudisch de protocol de scola B p. 67.

35) Mira: Notizias de P. Baseli Berther sur la scola, biblioteca romontscha en claustra.

36) Mira: Cudisch de protocol de scola A p. 62.

37) Mira: Cudisch de protocol de scola A p. 70.

38) Mira: Cudisch de protocol de scola A p. 67/88/90/92/95/97.

Vitg e contrada de Mustér

dem onn sco la scola de Cons a Mustér-Vitg. Era quella ei ussa memia pintga! —

3. Locals e casa de scola a Caverdiras.

L'emprema casa de scola a Caverdiras era la casa, che Sgr. Clau Antoni Collumberg (ussa casa de Giusep Collumberg), haveva cumprau dals vischins. Ei era la casa dil vischinadi cun stiva, combra e cuschina; suten sesanflava la cascharia dil vischinadi. Quella casa era buca adattada per casa de scola. Igl 1. 2. 1903 eis ei vegniu concludiu de baghegiar sin sulom de M. Urs. Tschuppina ina nova casa de scola. Ins duei prender 30—34 fests sulom (1 fest = ca. 4 m) à frs. 6.50 per fest.³⁹⁾ La casa a Caverdiras ei vegnida construida anno 1904 da meister Baseli Desax, Gonda-Mustér. Il sulom e la casa de scola ha la vischnaunca pagau, ils vischins de Caverdiras han denton fatg bia lavur cumina per lur casa de scola.⁴⁰⁾

4. La scola a Mompé-Medel.

De quella scola scriva extendivamein Sgr. prof. G. Gadola. Legia Glogn 1936! Dapi 1936 han ils suondonts scolasts dau scola cheu: 1936—38 scolast Placi Giger-Berther, de Medel a Sontget; 1938—41 scolast Victor Durschei, Segnes; 1941—46 scolast Ludovic Huonder, Raveras; 1946—49 scolast Rochus Poltera, Mulegns.

5. La scola ad Acletta.

L'emprema stanza de scola ad Acletta ei stada la stiva de Sgr. Antoni Maissen. Pli tard han ins dau scola en casa de gerau Alois Huonder ed il davos en casa de Batt. Jacomet. Muort il pign diember d'affons ei la scola ad Acletta vegnida interrutta pliras gadas.

Instruiu han:

1. Geru Battista Candinas, plirs onns; 2. Scolast Michel Maissen, Quoz, plirs onns; 3. Sigisbert Monn, s. Gions, 1 onn; 4. G. Batt. Schnider, 1 onn; 5. M. Urs. Desax, 1 onn; 6. Scolast Benedetg Giger, Funs, 1917—21. 1921 ei stau interrut l'instrucziun de scola. 7. Scolast G. Batt. Bigliel-Schnyder, 1922—23.

6. La scola a Mompé-Tujetsch.

Sur la casa de scola existan en archiv de scola tschun diversas brevs, che dattan in bien maletg della casa de scola de Mompé-Tujetsch. L'emprema brev relatescha: «Ils 5 de matg 1861 ein ils vischins de Mompé-Tujetsch

³⁹⁾ Mira: Cudisch de protocol de vischnaunca B p. 606.

⁴⁰⁾ Mira: Cudisch de protocol de vischnaunca B p. 641.

seradunai en casa de Giusep Bigliel per secussegljar, co seregular de haver scola en vischinadi. Ins ha lu unanimamein commissionau dus umens, numnadamain Gerau Balzer Jacomet e Giusep Bigliel de luvrar ora in plan suenter bein manegiar, sco era haver cussegl cul Segner Farer e cul Sgr. Prof. Condrau e lura rapportar il resultat als vischins.» 41) Ils dus Signurs G. Bigliel e B. Jacomet han ponderau la caussa ed han lu «anflau per bien de gl'empremtschentar dals vischins anora in ton fondo ed ein perquei i casa per casa a collectond a Mompé-Tujetsch». (brev No. 1) Ils 18 fiugs dil vischinadi han contribuìu la collecta de frs. 420.—

«Ils 18 d'uost 1861 ein ils proprietaris dil fondo de scola puspei seradunai en casa de Balzer Jacomet ed han concludiu ded ir ils 26 ded uost o. c. a pinar la lenna della casa de scola. Scadin proprietari, che maunchi tier la lavur cumina per la casa de scola, stopi mintgamai pagar frs. 1.70 en favur dil fondo de scola. Per l'emprema lavur cumina han lu 14 luvrau e 4 pagau.»

Gl'october 1861 eis ei vegniu vendiu la roma della lenna per la casa de scola a G. Fidel Andriuet per frs. 4.50. 42)

Ils 16 de mars 1862 ei vegniu serrau contract denter gerau Balzer Jacomet e Giusep Bigliel d'ina vart el num dil vischinadi de Mompé-Tujetsch, de l'autra vart de meister Luis Jacomet per baghegiar la casa de scola. Ils vischins s'obligeschan-fatga la lavur- de pagar sin s. Martin proxim. 43)

Ils 25 de matg 1862 ha la vischnaunca concludiu de vender 5 tocs pastira si Mompé-Tujetsch en avantatg dil fondo de scola. 44) Pli tard ha la vischnaunca surschau ina penda pastira de far fein a pastg sil Bostg en favur della scola. Denter 1860—63 eis ei vegniu vendiu pastira a sis vischins de Mompé-Tujetsch per la summa de frs. 135.— 45).

Dapi 1862 ha Mompé-Tujetsch ina atgna casa de scola. La lenna ha la vischnaunca surschau al vischinadi gratuitamein. Il material han ils vischins mess sil plaz.

Nus ludein lur premura e breigia per la scola e vesein co la vischnaunca segida. Segidar in l'auter e cuir viceversa ei bi. — Possi quei principi reger vinavon a Mustér!

7. La scola el vischinadi de Disla.

Disla ha giu plirs scolasts de num e renum. Nus numnein sulettamein scolast Placi Biscuolm 46) e Capitani G. B. Genelin. Capeivel, che quels umens han svegliau en vischinadi e vischnaunca interess e capientscha per la scola. Durent ils decennis 1840—60 rimnavan ils vischins de Disla lur affons empau

41) Mira: Brev No. 1, en archiv de scola.

42) Mira: Brev No. 2, en archiv de scola.

43) Mira: Brev No. 3, en archiv de scola.

44) Mira: Cudisch de protocol de vischnaunca A p. 363.

45) Mira: Brev No. 4 e 5, en archiv de scola.

46) Mira: Gadola G., Glogn 1939 p. 110.

pli talentus e sviluppai en ina stiva privata per far scola. Instrucziun eis ei vegniu dau en casa, che auda ussa a Sgr. Benedetg Bundi ed en autras, mintgamai tenor cunvegrientscha e lubientscha dils privats. Sco els auters uclauns sesevan ils affons sin bauns entuorn las preits «a moda veglia» e vegnevan instrui ded in u l'auter vischin empau pli versau e capavel «en leger, scriver e far quen.»

Gl'onn 1862 ein ils vischins seresolvi de baghegiar ina casa de scola. Els han segidau in l'auter cun lavur cumina e contribuziun en daner. La casa de scola apparteneva a duas diversas cuminonzas de possessurs. La part suten ei vegnida baghegiada e finanziada mo de zacons personavels cun dretg e menaschi de cascharia. L'emprema alzada han tuts vischins de Disla construìu communablamein e la vischnaunca ha surschau gratuitamein la necessaria lenna. Anno 1864 ei vegniu dau per l'emprema gada scola en casa nova. Tenor plirs protocols de scola fageva ei savens bravamein fem en scola a Disla. Denton il fem della cascharia ei meins prigus ch'il fem dell'ambiziun e luschezia, che sederasa oz per gl'entir mund. —

Muort munconza d'affons han ins pliras gadas empruau d'unir ils affons de Disla e Caverdiras en ina scola. Quellas fusiuns han schendrau de bia confusiuns!⁴⁷⁾ Persuenter ei la scola stada interrutta pliras gadas.

Entochen anno 1885 han ils vischins de Disla giu quitau per lur casa de scola e lur scolasts. Culla nova lescha de scola ein las vischnauncas vegnidas sfurzadas de sorprendere il cuost de manteniment dils baghetgs de scola e la paga dils scolasts. Ils fondos de scola ein perquei vegni fusionai.⁴⁸⁾

Quella fusiun morda para aunc adina ad enqualin. In um spiritus de Disla scriva a mi: «Ils vischins pli vegls de Disla ein adina stai malcontentes cun quella procedura (fusiun dil fondo) ed ein sesenti cuglienai e privai de lur proprietad, de lur fretg dell'atgna lavur, de stenta e sacrifici senza numnar las contribuziuns finanziaras. Gia quei ei stau symptoms per la hodierna engurdientscha dil stat economic e totalitaric.»

La reacziun encunter la centralisaziun statala ei bein capeivla e tochen ad in cert grau era sauna e buna. Tgi dat garanzia, ch'il stadi prenda buc in di il capital della scola e dil pauperesser? E tonaton stuein nus far attents, ch'il futur ha prestau mussament, ch'ei fuss gnanc iu senza quella fusiun, pertgei ch'ils cuosts per il scolaresser ein carschi pli tard enormamein. Dil reminent han ins fatg cun tuts tuttina ed il fondo de vischnaunca e della scola a s. Gions muntava la respectabla summa de frs. 11396.59. Quei fa pia biabein la mesadad dil fondo fusionau! Prender va denton a tuts pli tgunsch che dar — e quei ei human . . .

⁴⁷⁾ Mira: Cudisch de protocol de scola A p. 63/66 e 71.

⁴⁸⁾ Mira: Cudisch de protocol de scola A p. 136, anno 1884.

VI. Diversas scolas ed emprovas.

Gia dapi igl onn 1852 differenzieschan ils protocols denter ina scola d'unviern ed ina scola de stad. Obligatorica fuva mo la scola d'unviern. Per impedir, ch'ils affons mondien per vias e streglias han ins introduciu.

1. Ina scola de stad, che vegneva tenuta firaus e dumengias naven dalla secunda dumengia suenter Pastgas tochen s. Mihel. La scola cuzzava dallas 8 tochen messa gronda e continuava suenter viaspras tochen allas 5. Ella fuva voluntaria. Mo ils affons havevan cheutras in'oreifra caschun de repeter e refrestgentar tut igl empriu digl unviern. Veramein, nos babuns fuvan progressivs e beinpatertgai d'anflar talas sligiazions ed occupaziuns. Anno 1852 e 1854 vegn Sgr. capitani G. Batt. Genelin pladius per scolast della scola de stad, ferton che Placi Biscuolm ha dau 1853 quella istruzion. Lur salari muntava fr. 30.— tochen 40.—. Cun 1854 vegn la scola de stad fixada dal president dil cussegl de scola sin 24 dumengias ni firaus. Il medem onn eis ei era vegniu concludiu d'introducir ina

2. Scola de repetiziun per quels, ch'ei buca obligai alla scola, sch'enzatgi vegli separticipar. Quella idea serepetta adina puspei ed aunc 1876 concluda il cussegl de scola «de schar far in'atgna classa per scolars e scolaras, che vulan aunc visitar la scola in per gadas ad jamna suenter esser extrai ord scola.» Cun 1868 vegn il cuoz della scola d'unviern, che aveva 9 classas, fixaus sin 24 jamnas.

Ils 11 de matg 1895 nescha l'idea d'ina nova specia de scola. Il protocol remarca:

3. «Per procurar, che nos recruts survegnien ina repetiziun de quei che vegn dumandau sin lur examen e fetschien buca zanur alla vischnaunca cun saver pauc, ei vegniu proponiu ed acceptau de schar dar a quels entginas dumengias ina cuorta istruzion entras scolast Petschen, che dei vegnir indemnisaus persuenter.» 1899 sedeclara scolast G. A. Deragisch prompts de dar las dumengias d'unviern suenter viaspras ina scola de repetiziun als recruts ed auters premurei giuvens.

Con de basegns fuss ina semeglianta scola oz! No babuns patertgavan schizun modern, essend ch'il cantun fa oz puspei plans per ina scola de continuaziun. Era quella idea ei naschida a Mustér ed ei vegnida iniziada e proponida en ina moziun dil Cussegl Grond anno 1943 da Sgr. mistral Victor Sialm.

A risguard la nova lescha de scola concluda la vischnaunca 1904 de prolungir il temps de scola à 28 jamnas e renunziescha, silmeins ad interim ad in novavel onn de scola.

4. La scola de lavurs manilas. L'emprema scola de lavur pellas buo-

bas ha Rosina Carigiet (sora de P. Baseli e prof. Batt. Carigiet) dau anno 1854. Savens han bunas cusunzas gidau a far scola de lavur. Gia dapi 1854 han ins encuretg ina stiva per quella scola dellas buobas. Quei ei reussiu pér anno 1948/49 cun prender si ina stanza en casa de Jos. Wittmann. Quei onn han ins era cumprau per las buobas ina stupenta maschina «Bernina cun ziczac» e 4 meisas grondas. Avon stuevan las buobas frequentar quella scola en stanza de scola e tagliar ora musters e teilas sin las tablas! La scola de lavur ha ina immensa muntada. Ella intermediéscha enconuschientschas e habilitads necessarias el far caltschiel, el cuser e far desegns pils bategls. Oravontut muossa ella de cuntschar, e tgi rumpa buc caultschas e caltscheuls! — Ils bategls tegnan aunc ina gada pli ditg, sch'els vegnan remediai ad uras. «In di cuntschar vala ton sco dus dis filar.» «Sez filau e sez tessiu, dat il pli bi vestgiu,» conta schizun il poet Muoth.

Possi la scola de lavur plantar els giuvens cors capientscha e carezia, plascher e tschaffen per in bien tener-casa ed era svegliar duns, che procureschan pli tard la paramenta de baselgia!

Cun uonn vegn la scola de lavur tenuta enteifer igl urari de scola e tenor il niev plan d'instrucziun. Ina nova Sora ded Ingenbohl, che ha la patentia per la scola de lavur e de tener-casa surpren l'instrucziun dellas buobas, ensemen cun las giuvnas Rosa Desax e Giuseppa Candinas.

5. Scola de cuschinar. Ils davos onns han las ven. Soras digl asil s. Gions arranschau gratuitamein mintg' unviern cun l'otgavla classa in cuors de tener-casa cul temps perscret. Dapi 1944/45 ha gl'actual president de scola procurau per la subvenziun cantonala e federala.

Oz ei la scola de tener-casa il di, che las buobas grondas van il pli bugen a scola, ed ins sveglia enten ellas senn e talien per la casa e per la veta futura. —

Essend che las buobas han cheu aunc negina scola reala e las biaras san buc ir naven a scola, duei scadin, che vul promover il beinstar dellas famiglias sustener l'instrucziun dellas buobas!

6. La scoletta. Ina roscha ded onns entochen 1917 instrueva Sr. Nicodema la stad mintgamai 2—3 meins avon miezdi ils scolars de tuttas classas en quen, en lungatg-mumma ed en tudestg. Suentier miezdi risguardav' ella affons sut 8 onns. En quei senn ha silsuentier Sr. M. Amalia luvrau da 1917—1922.

Culs 17 de fevrer 1922 ei l'unien per la scoletta privata seconstituada sut il presidi de Dr. Hess. Ins ha exprimiu il giavisch d'extender la scoletta era per avon miezdi. Sr. M. Amalia ha ademplier quei uffeci cun bia carezia e capientscha duront la stad (zercladur, fenadur ed uost) entochen 1933. Giavischs creschan! Ins vul la scoletta sur onn. Schegie che la ven. claustra ded Ingenbohl ha munconza de Soras e surabuldonza de lavur, e

malgrad ch'ins ha gia biars onns mess pliras Soras el survetsch per la vischnaunca de Mustér, han ins corrispundiu era a quella supplica.

Scolastas per la scoletta dapi:

1933—34 Sr. Ludivica Mathiuet, Compadials; dapi 1934 Sr. Adelfreda Bundi, Trun.

In niebel intent ed ideal della scoletta ei sustegn della famiglia ell'educaziun, cunzun la survigilonza dils affons tenor il principi de Don Bosco: «Prevegnir al mal ei meglier che remediar.»

NB. Nus fagein aunc attents silla brochura «25 onns, Scola de pigns, Mustér, 1922—47. (Stampa Romontscha, Mustér.)

7. L'uniun «Bethania». Sut la capavla direcziun de Sgra. misterlessa Dr. L. Condrau-Durgiai eis ei seconstituuiu ils 27 d'october 1932 denter pliras mattauns e dunnauns l'uniun Bethania. Tenor sias statutas haveva quella uniun il niebel intent de secultivar e s'educar cun adattada lectura mo cunzun de luvrar per affons basegnus e per paupras baselgias. Ideal ed exempel fuvan las soras Maria e Martha a Bethania. En bialas radunonzas en stiva della premurada presidenta han las commembras cusiu e cuntschau per affons, per nossas baselgias e per la diaspora. Da Nadal vegneva ei mintgamai organisau edificontas representaziuns en vivs maletgs e bialas poesias de rev. Sora Amalia. Era ils signurs scolasts han gidau e cooperau ed ils affons selegnavan. Mintga affon obteneva dall'uniun in modest regal. Ils paupers vegnevan specialmein risguardei en tutta zupdadad. Pervia dell'uiara cun sia carischia han ins desistiu dapi 1938 de quella festività de Nadal. Muort munconza ded adattadas salas, vegn il pigniel de Nadal festivaus ils davos onns en baselgia parochiala. Igl 1 de zercladur 1945 ha la presidenta dell'uninn de Bethania surschau agl uffeci parochial de Mustér il cudisch de protocol e de cassa ed era in carnet de spargn cun ina pulita summa, supplicond — dadas pli favoreivlas relaziuns — de puspei empunir ed exequir il patratg ideal tenor las statutas dell'uniun «Bethania.»

VII. Scolasts e cussegls de scola.

1. Salarisaziun dils scolasts.

Ils scolasts dil temps vegl fuvan atgnamein paupers crucis. Gia l'originala biografia digl enconuscent scolast e pictur Gion Ardüser (1557—1614 ca.) dat perdetga de quei factum. El raquenta, co el haigi dau scola a Lonsch, Scharans e Tusaun. Siu salari muntava 180.— 200.— fl. e tunscheva strusch per nutrir sesez ed ina modesta dunna. La primavera prendeva el sia catla cun colurs ed utensils de pictur si dies e girava, accompagnauns de sia cara dunna Mengia, per la tiara entuorn, malegiond ed ornond casas, baselgias

e clutgers en tuns e colurs ualti vivs e representaziuns carinas e naivas. Aschia scriva el, ch'el seigi arrivaus inagada entochen Tschamut. Quellas relaziuns existevan era en nossas vischnauncas. Scolasts studegiai ed instrui deva ei quasi negins. Tochen alla mesadad dil 18avel tschentaner devan ils plevons e caplons scola als affons dil Vitg. Ludescher fuva in magister de format. Paga veva el negina. Persuenter stueva el schar sgarmar il brie de spenda . . . per gidar la scola. Silsuenter pladeschan nossas vischnauncas calusters, schuldada pensionada ni schiglioc in um, che pareva in gram pli intelligents ch'ils auters per scolasts. Tals s'offerevan beinduras per in salari miez pli bienmarcau ch'ils paucs scolasts studegiai e patentai e vegnevan perquei era preferi. Nursers, signuns e terseuls havevan pli bia paga ch'ils scolasts! Plinavon fuva il scolast aunc sfurzaus ded ir a dunsena di per di dad ina casada all'otra, gest sco il pastur. Paupra, sch'il scolast veva la disgrazia de turziar in affon! El saveva sentir da gentar ni da tscheina las consequenzas e per ordinari far il fagot alla fin digl onn. Aschia eis ei de capir, ch'igl excellent scolast Placi Biscuolm ei vegnius stuschaus dad in cantun a l'auter en 14 differentas vischnauncas ni vischinadis. Ils scolasts dellas fracziuns a Mustér stuevan maner en casa de scola, sez procurar per lenna, scuar, scaldar e cuschinar. Cun plascher legin nus, 49) co ils mats de Mustér han fatg lenna per scolast Cajochen e persuenter deva el ad els instrucziun en cant e tudestg. In scolast, che veva famiglia, a quel cuchegiava la miseria da tuttas ruosnas ora. Las paghettas dils scolasts a Mustér fuvan:

1852	per la scola de stad	frs. 30.—	
1853	„ „ „ „ „	frs. 40.—	
1854	per la scola d'unviern	frs. 100.—	e per la stad aunc frs. 40.—
1856	„ „ „ „ „	170.—	„ „ „ „ „ 40.—
1862—66	„ „ „ „ „	200.—	220.—
1867—70	„ „ „ „ „	240.—	250.—
1870—75	„ „ „ „ „	270.—	300.—
1875—87	„ „ „ „ „	340.—	350.—
1887—1890	„ „ „ „ „	400.—	
1890—1900	„ „ „ „ „	430.—	450.—
1910	„ „ „ „ „	500.—	

Cul subsidi federal e pli tard aunc cul subsidi cantonal ei il salari dils scolasts carschius. Denton millionaris vegnan aunc oz negins, cunzun buc in bab de famiglia.

2. Il cussegl de scola a Mustér e ses presidents.

50 onns ha Mustér giu la ventira d'haver el cussegl de scola prof. Pl. Condrau, in um de pum, che sededicava sco negin auter alla scola. Dapi 1918

⁴⁹⁾ Mira: Cudisch de protocol de scola B p. 42 2 49.

ei P. Maurus Carnot staus cusseglier de scola. Daveras in amitg e promotur de quella!

L'olma della scola ei il scolast, mo per ordinari aunc il president dil cussegl de scola. Mustér ha giu suondonts presidents el cussegl de scola:

Rev. P. Baseli Carigiet, 17 onns (1852—1869)
Rev. P. Placi Tenner, 2 onns (1869—1871)
Prof. Pl. Condrau, 26 onns (1871—79/1880—90/1894—1902)
Rev. pl. Dr. Nadig, 1 onn (1879—1880)
Rev. pl. L. Casanova, 4 onns (1890—94)
Rev. pl. B. Cathomen 13 onns (1902—1915)
Rev. pl. e can. Gius. Al. Brugger, 29 onns (1915—44)
Rev. pl. Fidel Camathias, dapi 1944

Sumaricamein havein nus dau in maletg della scola rurala de Mustér. En gronds sbargats havein nus traversau ils tschentaners. Tradiziun ed historia della scola els tschentaners vargai ein buca in museum de restonzas survivas. Ei dat cheu beins che restan e survivan generaziuns e tonschan el futur.

Mirond anavos ed anavon less jeu dir:
Cars babuns! Vos buns ideals tarlischan
En valentas ovras aunc adina;
Ed en quellas ardan, sbrenzlan, brischan
Novas forzas per tei Desertina.

VIII. Scolasts, che han operau a Mustér-Vitg.

1. Las duas scolas a s. Gions:

1853—1855 Placi Bigliel, s. Gions (*13. 7. 1834, †21. 5. 1875) pils pigns e Giachen Giusep Genal, Surrein, pils gronds.
1855—1858 Mihel Maissen, Quoz, pils pigns⁵⁰⁾ e Giachen Giusep Genal, pils gronds.
1858—1859 Mihel Maissen, pils pigns e Placi Candinas, Surrein, pils gronds.
1860—1862 Sep Ant. Schmed, s. Gions (*20. 8. 1826, †29. 6. 1876) pils pigns e scola de stad e M. Ursula Cavigieli, Siat, pils gronds.
1862—1864 M. Ursula Cavigieli, pils gronds e Clau Giusep Jacomet, Mompé-Medel (*29. 1. 1843, †16. 3. 1928) pils pigns.
1864—1865 G. Clau Cabernard, Dardin e scolasta Julia Catomasch, Danis.

⁵⁰⁾ Mihel Maissen, Cuoz, *28. 9. 1832, †10. 7. 1925, dau 70 onns scola a Mustér. Obtegn 1856 admissiun, obtegn 1877 patenta.
1902: Giubileum de 50 onns scola.
1922: Giubileum de 70 onns scola († fundau per el ina messa perpetna).

- 1865—1866 Mihel Maissen, pils pigns e M. Ursula Cavigieli, pils gronds.
1866—1880 Mihel Maissen, pils pigns e Giachen Petschen, Mustér, pils gronds (1898).

2. Treis scolas.

- 1880—1883 Mihel Maissen, pils pigns e Gerau Baseli Giger-Renner, Mustér, classas mesaunas e gidar cul cant en tuttas partiziuns e Giachen Petschen, pils gronds.

Mo duas scolas a Cons.

- 1883—1885 Mihel Maissen pils pigns e Giachen Petschen pils gronds.

Danovamein treis scolas a Cons.

- 1885—1887 Mihel Maissen, pils pigns e Gerau Baseli Giger-Renner, Vitg, scola mesauna e Giachen Petschen, pils gronds.
1887—1890 Mihel Maissen, pils pigns e Sr. Nicodema Cadruvi, Ingenbohl, burg. de Ruschein, scola mesauna e Giachen Petschen, pils gronds.
1890—1897 Mihel Maissen, pils pigns e Sr. Nicodema, scola mesauna e Baseli Hosang, pils gronds.
1897—1898 Mihel Maissen, pils pigns e Sr. Nicodema, scola mesauna e Adalbert Schuoler, Compadias, pils gronds.
1899—1903 Mihel Maissen, scola inferiura e Sr. Nicodema, scola mesauna e Casper Cajochen, Falera, scola superiura.
1903—1907 Mihel Maissen, scola inferiura e Sr. Nicodema, scola mesauna G. Ant. Pally, Camischollas, Tujetsch, scola superiura.
1907—1913 Mihel Maissen, scola inferiura e Sr. Nicodema, scola mesauna e Baseli Giger-Columberg, scola superiura.⁵¹⁾

3. Quater scolas.

- 1913—1917 Mihel Maissen, scola inferiura e Sr. Nicodema, 1. scola mesauna e Placi Giger, Raveras, 2. scola mesauna⁵²⁾ e Baseli Giger-Columberg, scola superiura.
1917—1922 Mihel Maissen, scola inferiura e Sr. M. Amalia Wieland, Ingenbohl, burg. Sumvitg 1. scola mesauna e Placi Giger, Raveras, 2. scola mesauna e Baseli Giger-Columberg, scola superiura.
1922—1923 Felix Bigliel, Mustér, scola inferiura e Sr. M. Amalia, 1. scola mesauna e Placi Giger, Raveras, 2. scola mesauna e Placi Giger-Columberg, scola superiura.

⁵¹⁾ Dau 40 onns scola a Mustér.

⁵²⁾ Dau 40 onns scola a Mustér.

- 1923—1940 G. Battista Simonet, Mustér, scola inferiura ed organist e Sr. M. Amalia, 1. scola mesauna e Placi Giger, Raveras, 2. scola mesauna e Baseli Giger-Columberg, scola superiura.
- 1940—1941 Giusep Huonder, scola inferiura, subst. p. GB. Simonet 1 onn e Sr. M. Amalia, 1. scola mesauna e Placi Giger, Raveras, 2. scola mesauna e Baseli Giger-Columberg, scola superiura.
- 1941—1946 Giusep Huonder, scola inferiura e Sr. M. Amalia, 1. scola mesauna e Placi Giger, Raveras, 2. scola mesauna e Baseli Giger-Columberg, scola superiura.
- Dapi 1946 G. Batt Bigliel, scola inferiura e Sr. M. Amalia, 1. scola mesauna e Giusep Huonder, 2. scola mesauna e Balzer Coray, Ruschein, scola superiura.

Remarca: Essend il plaz per quella lavur a nus limitaus e muort las biaras midadas de scolasts surtut els uclauns, savein nus buca aschunscher cheu il rodel de tuts scolasts. Tonaton havein nus admess uonn agl archiv de scola ina gliesta cronologica dils scolasts e dellas scolastas de lavur manila dell'entira vischnaunca de Mustér.